

تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی از منظر توجه به ابعاد و مولفه های بیداری اسلامی (تالیف سال تحصیلی ۱۳۹۹/۱۴۰۰)

مهدی میرزایی^۱

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی با توجه به ابعاد و مولفه های مسئله بیداری اسلامی انجام گرفته است. روش پژوهش، توصیفی شامل: تحلیل اسنادی و نیز تحلیل محتوا و رویکرد آن نیز کاربردی است. جامعه پژوهشی شامل دو بخش یعنی: متون مرتبط با ابعاد و مولفه های بیداری اسلامی و سه عنوان کتاب درسی دوره ابتدایی (فارسی، تعلیمات اجتماعی و هدیه های آسمان) چاپ شده در سال تحصیلی ۱۳۹۹/۱۴۰۰ می باشد. (مسئله) ابزارهای اندازه گیری فرم فیش برداری و سیاهه (چک لیست) تحلیل محتوا با استفاده از شاخص های آمار توصیفی هستند. (روش) در ادامه مشخص شد که مولفه های ظلم و استکبار ستیزی، آزادی خواهی و جلوگیری از پیامدهای نفوذ استعمار، انسجام، همگرایی و همبستگی اسلامی، معنویت گرایی و تقویت معرفت دینی، شهادت طلبی و میل به ایثار و جهاد در راه خدا، مقابله با رفتارهای خشونت طلبانه، باز تولید فرهنگ مقاومت و ایستادگی و ثبات قدم، تاکید بر حقوق مسلم انقلابیون و مسئله بیداری اسلامی و عدالت گرایی، حق گویی و حق گرایی قرار دارند. همچنین به ترتیب کتب هدیه های آسمان، فارسی و تعلیمات اجتماعی بیشترین فراوانی مربوط به ابعاد و مولفه های بیداری اسلامی را شامل شده و پایه پنجم بیشترین تاکید را در این زمینه داشت. در پایان می توان گفت: محتوای کتب درسی از شناخت و آگاهی نسبتاً خوبی در زمینه های ظرفیت های بیداری اسلامی برخوردار بودند. (یافته)

کلیدواژه ها: تحلیل محتوا، کتب درسی، دوره ابتدایی، بیداری اسلامی

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم تربیتی (برنامه ریزی آموزشی)، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، ایران. <https://orcid.org/0000-0002-9235-6578> mmirza1000@gmail.com

مقدمه

بیداری^۱ از نظر لغوی به معنای هوشیاری و آگاهی است که در مقابل خواب و نوم قرار می‌گیرد (دهخدا، ۱۳۷۲). بیداری اسلامی^۲ عنوانی است که بنا به دلایل فرهنگی، تمدنی، هویتی، اجتماعی و دینی به حوادثی که در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا صورت گرفته و این مناطق را دستخوش تحولات و دگرگونی‌های گسترده‌ای کرده و ابعاد آن به صورت روزافزون در حال گسترش است اطلاق می‌گردد.

یکی از تحولات عمده سیاسی و اجتماعی قرن بیستم، پدیده اسلام‌گرایی مبتنی بر اسلام بود که روز به روز گسترش بیشتری یافت و به بیداری اسلامی نام گرفت. ماهیت این بیداری از مردم است و مردم، خود صاحب نتایج و دستاوردهای آن هستند و می‌توان شروع نهضت بیداری اسلامی را حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه) دانست (شفیعی، ۱۳۹۱). بیداری اسلامی به معنای زنده شدن دوباره در پرتو اسلام اصیل است. به بیان دیگر، در معنای تجدید حیات اسلام در کالبد فرد و جامعه به کار می‌رود که در پناه آن، استقلال، عدالت و همه آموزه‌ها و ارزش‌های متعالی خداوند، بار دیگر حیات می‌یابد (شیرودی، ۱۳۹۰).

امواج بیداری اسلامی را می‌توان در سه سطح و مرحله تاریخی دسته‌بندی کرد: ۱. موج اول بیداری اسلامی (از مبارزات سید جمال الدین اسدآبادی تا نهضت امام خمینی (رحمه الله علیه)) ۲. موج دوم بیداری اسلامی (از نهضت امام خمینی (رحمه الله علیه) تا بهار بیداری اسلامی خاورمیانه و شمال آفریقا) ۳. موج سوم بیداری اسلامی (از پیدایش تحولات اخیر منطقه تا کنون) (ابوالفتحی و پیرمحمدی، ۱۳۹۳).

مؤلفه‌های اساسی بیداری اسلامی در اندیشه‌ی سیاسی حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه) به مواردی از قبیل الگوی ساختار، حکومت مبتنی بر نظریه ولایت فقیه، تاکید بر عدم جدایی دیانت از سیاست، جهان‌شمولی حکومت اسلامی، لزوم حمایت و دفاع از مظلومان جهان از جمله آرمان فلسطین، اصل دعوت و صدور انقلاب اسلامی، نفی سبیل و عدم تعهد به دول شرق و غرب، استکبار ستیزی، تاکید بر امت واحد اسلامی و نفی ملی‌گرایی تاکید شده است (غفاری هاشجین و علی زاده، ۱۳۹۱).

1. Awakening

2. Islamic Awakening

نظریه بیداری اسلامی که مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در مورد انقلاب های خاورمیانه ارائه کردند در پی مصادره انقلاب های منطقه نیست. آنچه همواره معظم له بر آن تاکید ورزیده، حضور مردم و ارزش های الهی است و بر این فرض مبتنی است که اگر حضور مردم در منطقه بدون تحمیل و آزادانه باشد، به طور طبیعی حرکت به سمت ارزش هدی الهی و اسلامی خواهد بود. دیدگاه امام خمینی (رحمت الله علیه) نیز بر همین اساس بوده است و دو عنصر تحجر و جزم اندیشی و خودباختگی به عنوان آفت بیداری اسلامی مطرح شده و بیداری اسلامی در مقابل افراط گرایی و تفریط قرار می گیرد (حسینی، ۱۳۹۰).

مقام معظم رهبری (مدظله العالی) مولفه های آغاز بیداری اسلامی را شامل: ناآگاهی حاکمان اسلامی فاسد، غربگرا و غیر مردمی، زور و قدرت استعماری و استکباری قدرت های بزرگ در منطقه، وقوع انقلاب اسلامی ایران به عنوان الگوی بیداری اسلامی، احساس سرخوردگی، تحقیر تاریخی و بازگشت به هویت اسلامی، تلاش شخصیت های بزرگ فکری، جهادی و جریان ساز اسلامی، بحران فلسطین و شکست الگوهای غیر اسلامی می دانند (انصاری و محمدی، ۱۳۹۴).

انحراف امت اسلامی از اسلام ناب محمدی (صلی الله علیه و آله و سلم)، مخالفت استکبار با بیداری و عزت اسلامی، بازگشت به اسلام ناب محمدی (صلی الله علیه و آله و سلم)، وحدت تنها راه نجات امت اسلامی، پرهیز از ناامیدی و اختلاف در موضوع بیداری اسلامی، تاکید بر عدالت، صلح و آرامش، بیداری نخبگان، تاکید بر جنگ اراده ها، لزوم هوشیاری و تغییر معادله ی مقاومت در منطقه باید در جریان بیداری اسلامی ملل منطقه مورد نظر قرار گیرد (خامنه ای، ۱۳۹۱).

ضرورت تبیین بیداری اسلامی از آنجاست که موج بیداری اسلامی تنها نسخه رهایی بخش و امید آفرین ملت های آزادی خواه مسلمان از یوغ دول وابسته به غرب و استکبار جهانی بوده و زمینه خودآگاهی و برانگیختگی عمومی و چشم امید داشتن به آینده و برپایی حکومت اسلام ناب محمدی (صلی الله علیه و آله و سلم) به دور از تحجر طلبی، تفرقه افکنی و ناامنی همراه با گسترش صلح و دوستی، برادری، برابری، انسجام و همبستگی با هدف غلبه بر مسائل و مشکلات فعلی جهان اسلام و نیرنگ دشمنان اسلام را در پی دارد. این امر بویژه برای دست اندرکاران نظام تعلیم و تربیت، برنامه ریزان، پژوهشگران، مولفان کتب درسی، معلمان، دانش

آموزان و والدین بسیار مهم، اساسی و حساس است که این پژوهش با استفاده از تحلیل محتوا^۱ کتب درسی^۲ از این حیث به دنبال آن است.

در خصوص بیداری اسلامی، آنچه که دارای اهمیت بسزایی است و نباید نادیده انگاشته شود، نقش بی بدیل مولفه‌ها، شاخصه‌ها و ابعاد این جنبش دینی، معنوی، سیاسی و مردمی است که تحلیل این مولفه‌ها و ابعاد به شیوه‌های مختلف از جهات علوم حاضر، برتری معارف دینی و معنوی در قیاس با تاثیرات صرفاً اقتصادی، اجتماعی و سیاسی آن منجر شده و از این منظر بیداری اسلامی وجهی فراملی و جهانی داشته و به عنوان پدیده‌ای جهان‌گرایانه معرفی می‌شود (افتخاری، ۱۳۹۱).

کتب درسی از پرکاربردترین و مهم‌ترین رسانه‌های آموزشی در نظام‌های آموزشی کشورهای مختلف جهان، به ویژه نهاد آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران است که سند مکتوب و مدون تعلیم و تربیت محسوب شده و فعالیت‌های یادگیرندگان بر محور آن سازماندهی می‌شود (دیبایی صابر و همکاران، ۱۳۸۹).

نقش کتب درسی فراهم نمودن امکانات و شرایط مناسب برای ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار دانش‌آموزان از طریق فرایند یاددهی و یادگیری است. از این نظر محتوای برنامه درسی به جهت نقشی که در تحقق اهداف شناختی، عاطفی، روانی - حرکتی و عملکردی در همه زمینه‌ها ایفا می‌کنند از اهمیت خاصی برخوردار است. لذا اگر برنامه درسی و محتوای کتب درسی و تحلیل این محتوا مربوط، هماهنگ و هم‌سو با اهداف کلی و جزئی نظام آموزش و پرورش نباشد، نمی‌توان نسبت به تحقق یافتن هدف‌های مورد انتظار امید داشت. موضوع بیداری اسلامی هم از این قاعده مستثنی نیست. در پژوهش حاضر، ابتدا برای استخراج موارد مشترک و مهم با رویکردی کل‌نگر و جهانی بیداری اسلامی که باید در محتوای کتب درسی به عنوان مرجع اصلی برنامه درسی^۳ مورد توجه قرار گیرند، مبانی نظری کلی بیداری اسلامی و تحقیقات مختلف در این زمینه، مورد مطالعه قرار گرفته تا مولفه‌های کلیدی استخراج گردند. سپس محتوای کتب درسی با توجه به این چارچوب تحلیل شد تا مشخص شود محتوای کتب درسی تا

1. Content Analysis
2. Textbooks
3. Curriculum

چه اندازه با توجه به آموزش‌های همه‌جانبه و جهان‌نگر بیداری اسلامی و تدوین شده‌اند و به طور مشخص‌تر، تا چه میزان در متن محتوای کتب درسی به ابعاد و مولفه‌های مختلف بیداری اسلامی توجه شده است.

مهم‌ترین این مولفه‌های محتوایی عبارت‌اند از: شهادت‌طلبی و میل به جهاد در راه خدا، بازتولید فرهنگ مقاومت و ایستادگی و ثبات‌قدم، عدالت‌گرایی، حق‌گویی و حق‌گرایی، مقابله با رفتارهای خشونت‌طلبانه صهیونیسم، تأکید بر حقوق مسلم انقلابیون و مسئله بیداری اسلامی، انسجام و همبستگی اسلامی، احیاگرایی و خودباوری اسلامی و اعتماد به نفس به جوانان، صبر در برابر دشواری‌ها، اراده‌طلبی الهی و پوشالی بودن قدرت‌های استکباری و بارزه با مداخلات قدرت‌های بزرگ منطقه، آزادی‌خواهی و جلوگیری از پیامدهای نفوذ استعمارگران، معنویت‌گرایی و تقویت معرفت‌دینی، ظلم و استکبارستیزی، امید به آینده جهان اسلام، کامیابی‌مطلوب منطقه در مقابله با حاکمان دیکتاتور وابسته به غرب، آگاهی از حکومت مردم‌سالاری دینی و برانگیختگی و خودآگاهی.

بررسی وضعیت موجود تحلیل محتوای کتب درسی از نظر مسائل مختلف بیداری اسلامی از این جهت مهم است که تصویر دقیقی از کم و کیف توجه به مضامین به دست می‌دهد و در حکم بررسی وضعیت موجود، بینش‌های لازم را برای برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران طراحی محتوا و پوشش دادن حیطه‌ها و برنامه‌های مغفول را فراهم می‌آورد. بنابراین با عنایت به این که یکی از اهداف استراتژیک نظام جمهوری اسلامی ایران، تبیین و نشر فرایند، شاخص‌ها، مولفه‌ها و ابعاد بیداری اسلامی در منطقه و سپس جهان است، لذا با توجه به نقش محوری و رسالت نهاد آموزش و پرورش در این مورد، بنابراین در پژوهش حاضر به تحلیل ابعاد و مولفه‌های مختلف بیداری اسلامی در کتب درسی دوره ابتدایی پرداخته شده است.

پیشینه پژوهش

پژوهشی در سال (۱۳۸۷)، توسط میرشاه جعفری و همکارانش در زمینه تحقق وحدت و انسجام اسلامی به عنوان یکی از دستاوردهای بیداری و انقلاب اسلامی ایران در پرتو برنامه‌های مدارس صورت گرفت. نتایج نشان داد که بعد از انقلاب اسلامی ایران، موج بیداری اسلامی در کشورهای اسلامی سرعت و رنگ تازه‌ای به خود گرفت و باید در برنامه‌های درسی مدارس

به پرورش ایمان و تواناییهای ذهنی، رشد فضایل اخلاقی و کسب تواناییهای عملی و رفتاری در خصوص وحدت، انسجام و بیداری اسلامی توجه نمود.

اخوان کاظمی و مشتاقی (۱۳۹۱)، به بررسی بیداری اسلامی و علل آن با تاکید بر نظرات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) پرداختند. نتایج نشان داد که رشد اسلام خواهی، بازگشت به هویت اسلامی اصیل، تلاش شخصیت های بزرگ فکری و جهادی، تاثیر انقلاب اسلامی ایران، بحران فلسطین، حضور قدرتهای غربی استعمارگر در منطقه خاورمیانه و وجود حکومت های فاسد منطقه از علل بیداری اسلامی بودند.

صیادی نژاد و همکاران (۱۳۹۲)، به بررسی بازخوانی اندیشه بیداری اسلامی امام خمینی (رحمه الله علیه) در اشعار مصطفی جمال الدین پرداختند. نتایج نشان داد که اشعار مصطفی جمال الدین بر مولفه هایی نظیر: مبارزه با استکبار، برپایی حکومت عدل الهی، برکناری حکومت طاغوت، بازگشت به خویشتن، تاکید بر حقوق حقه فلسطینیان و نفی صهیونیسم، برجیده شدن بساط ظلم و ستم در عراق و تاکید بر مذهب و موقعیت اجتماعی و سیاسی ملل مسلمان داشتند.

نجفی و همکاران (۱۳۹۳)، پژوهشی در زمینه تبیین ابعاد و مولفه های بیداری اسلامی در کتب درسی تاریخ دوره دوم متوسطه انجام دادند. نتایج نشان داد که خیزش در برابر استبداد، توجه به آثار مداخله آگاهانه علمای اسلام در امور سیاسی، استکبار ستیزی، آگاهی از پیامدهای نفوذ استعمارگران و غفلت نکردن از استراتژیهای نفوذ دشمن و تقویت معرفت دینی بیشترین فراوانی را در زمینه بیداری اسلامی داشتند.

پژوهشی توسط پاک مهر و همکاران (۱۳۹۵) در خصوص بررسی و تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی از حیث توجه به آموزه های انقلاب اسلامی ایران صورت گرفت. نتایج نشان داد که چهار مقوله عدالت اجتماعی، استقلال، آزادی و معنویت گرایي به عنوان ارزش های بنیادین انقلاب اسلامی مطرح شد و بر مولفه هایی همچون: مقاومت و ایستادگی اسلامی، پاسداری، مبارزه با ظلم و ستم، مبارزه با قدرت طلبی ابر قدرت ها و زیاده خواهی اسرائیل در مقابل حقوق ملت مظلوم فلسطین تاکید شد.

اوتربک^۱ در سال (۲۰۰۵)، پژوهشی در مورد موضوع اسلام و بیداری اسلامی در کتب درسی مدارس اسلامی کشور سوئد صورت گرفت. نتایج نشان داد که اتحاد و یگانگی، هماهنگی، گسترده‌گی و جلوگیری از تک بُعدی از خصوصیات موج بیداری اسلامی در کتب درسی بود و بر بهره‌گیری از دین و معنویت، روحیه شهامت و انقلابی‌گری، آگاهی طلبی مبتنی بر اصول و عقاید و مبانی انسانگرایی دینی در مقابل انسانگرایی غرب تاکید شده است.

در سال (۲۰۱۱)، لاکرویکس^۲ در زمینه موج بیداری اسلامی و تاثیرات آن بر کشورهای خاورمیانه پژوهشی انجام داد. در این پژوهش به تلاش مولفان کتب درسی برای گنجاندن محتوای جدید مرتبط با موضوع بیداری اسلامی بعد از سرنگونی حاکمان دیکتاتور اشاره شده است. در این پژوهش مشخص شد که مولفان محتوای کتب درسی موضوعاتی همچون: نفوذ بیداری اسلامی در منطقه، رشد و توسعه فکری و معنوی انقلابیون، جنایات و چپاول ثروت های کشورها توسط حاکمان دیکتاتور، تاثیر مقاومت در منطقه، جانفشانی و ایثارگری انقلابیون، منطق و علل بیداری ملت ها و عبرتها و درس هایی از بیداری اسلامی برای سایر ملل آزادی خواه جهان در کتب درسی گنجانده بودند.

در سال (۲۰۱۴)، پژوهشی توسط کیساری^۳ در خصوص بیداری اسلامی و شروع موج دموکراسی خواهی در زمینه های دینی، مدرنیته و دولتی صورت گرفت. در قسمتی از این پژوهش به تاثیر این بیداری اسلامی در نظام های آموزشی این کشورها اشاره شده بود. نتایج نشان داد که با شروع موج بیداری اسلامی، محتوا و متون ارائه شده در زمینه دینی در مدارس کشورهای درگیر موج بیداری اسلامی هم دستخوش تغییراتی در آگاه سازی نسل نوجوان در مورد بیداری اسلامی، آشکار کردن نظام دیکتاتوری فرمانروایان و رهبران سیاسی این کشورها، تاثیرات مثبت بیداری اسلامی و نحوه مبارزه طلبی و آزادی خواهی انقلابیون شده بود.

قاضی جرار^۴ (۲۰۱۴)، به بررسی وضعیت مفاهیم سیاسی در برنامه های درسی مدارس کشور اردن پرداخت. نتایج نشان داد که محتوا از لحاظ کمی و کیفی بسیار ضعیف بود و بیشتر بر

1. Otterbeck, J
2. Lacroix, L
3. Cesari, J
4. Ghazi Jarrar, A

فهم مسائل سیاسی منطقه تاکید داشته و بر روی مفاهیم بیداری اسلامی، بحران فلسطین، توسعه فهم سیاسی و توانایی برخورد فعال با مسائل جهانی کمتر اشاره شد.

ساسنال^۱ در سال (۲۰۱۴)، در مورد تغییرات محتوای کتب درسی مدارس کشور مصر همزمان با بهار عربی و موج بیداری اسلامی و تاثیر تبلیغات ملی گرایی رسانه ها در افزایش این موج پژوهشی انجام داد. نتایج نشان داد که در محتوای کتب درسی تغییراتی در مورد توجه به تاریخ اسلامی کشور مصر، یادبود و وصیت نامه های شهدای بیداری اسلامی، اقدامات حکومت حاکمان دیکتاتور مصر، آگاهی در مورد اهداف اصیل و انقلابی بیداری اسلامی و مبارزه با منحرفین انقلاب مردمی مصر، توجه به روح معنویت، انقلابی گری و شهادت طلبی و همچنین ایثار و در نهایت آشکار نمودن چاره واقعی دنیای غرب و دخالت های آنان در انور کشور مصر در زمان حکومت حاکمان دیکتاتور انجام گرفت.

در سال (۲۰۱۹)، پژوهشی توسط فیلان^۲ در مورد مفهوم بیداری اسلامی در دکترین سیاست خارجی ایران صورت گرفت. نتایج نشان داد که صادر کردن اصول و مبانی انقلاب اسلامی ایران، اعتماد به اسلام، تلاش برای بازاندیشی اصول و مبانی انقلاب اسلامی، ارتقاء ایده بیداری اسلامی ملل منطقه به سایر ملل آزادی خواهی جهان، تاکید بر قدرت نرم انقلاب اسلامی و تاکید بر استفاده از نخبگان برای پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی ایران از مهمترین مفاهیم مرتبط با بیداری اسلامی در دکترین سیاست خارجی ایران هستند. در قسمتی از این پژوهش ادامه مشخص شد که هنوز با وضعیت مطلوب اشاعه و انتقال این دکترین در مدارس ایران فاصله زیاد هست و باید بیشتر مورد توجه قرار گیرد.

با مطالعه و بررسی مولفه های بیداری اسلامی در تحقیقات فوق، مشخص شد که بین نتایج پژوهش های مورد مطالعه با همدیگر، همخوانی مطلوبی وجود دارد و جنبه نوآورانه پژوهش حاضر این است که تمرکز بر محتوای کتب درسی دوره ابتدایی بصورت (متون نثر و نظم، تصاویر، سوالات، تکالیف و کار عملی در کلاس) به عنوان مهمترین و اساسی ترین مقطع تحصیلی در نظام تعلیم و تربیت از حیث کسب شناخت و نهادینه نمودن ابعاد و ارزش های بیداری اسلامی برای دانش آموزان از طریق تحلیل محتوای کتب درسی بوده و علاوه بر این می

1. Sasnal, P

2. Filin, N

تواند اطلاعات و رهنمودهایی مهم برای شناخت نقاط قوت و ضعف به قصد اصلاح و پیشرفت برای مولفان کتب درسی دوره ابتدایی در این زمینه هم فراهم سازد.

روش پژوهش

این پژوهش به شیوه توصیفی و از نوع تحقیقات کاربردی^۱ و به روش تحلیل اسنادی و نیز تحلیل محتوا انجام شده است. بدین صورت که ابتدا ابعاد و مولفه‌های مفهومی بیداری اسلامی به کمک روش تحلیل اسنادی از متون نظری و سوابق پژوهشی احصار و سپس میزان توجه به آنها در کتب درسی تحلیل محتوا شده و روش شمارش نیز، فراوانی می‌باشد. به عبارتی دیگر در تحلیل محتوا از طرح برآورد پدیده‌ها در متن داده‌ها، که اصلی‌ترین نوع طرح تحقیق در تحلیل محتواست استفاده شده است. داده‌ها بر حسب فراوانی وقوع، توصیف و کمیت‌ها، حاصل شمارش فراوانی هستند. مفروضات استنباط‌های آماری با توجه به منطق تحلیل محتوا اتخاذ شده است که رایج‌ترین شکل آن، توجه به فراوانی است. در این پژوهش، معیار مقایسه توزیع نرمال فراوانی‌ها در مورد مولفه‌های بیداری اسلامی است که فرض بر این است که مولفه‌های آن وزن یکسانی دارند. در زمینه کتب درسی، توزیع نرمال مجموع مولفه‌های بیداری اسلامی با توجه به حجم کتب درسی مورد نظر بوده است. تحلیل محتوا، معنایی است و فراوانی اشاره به مولفه‌های پانزده‌گانه بیداری اسلامی دارد. برای اعتبار بخشی تحلیل، علاوه بر نظر موجود متخصصان تعلیم و تربیت و دانشگاهی از تجربیات نظری و عملی مبلغان، روحانیون و صاحب‌نظران امر بیداری اسلامی هم استفاده شده است.

جامعه آماری، نمونه، روش نمونه‌گیری و ابزار اندازه‌گیری

جامعه آماری این پژوهش، در بخش تحلیل اسنادی کلیه متون مرتبط با بیداری اسلامی بوده و در بخش تحلیل محتوا نیز کتب درسی فارسی، تعلیمات اجتماعی و هدیه‌های آسمان چاپ شده در سال تحصیلی ۱۳۹۹/۱۴۰۰ می‌باشند. با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و محدودیت جامعه پژوهشی، از نمونه‌گیری صرف نظر شد و کل جامعه آماری در بخش تحلیل اسنادی

بررسی شده و به علاوه کل کتاب های درسی مذکور نیز تحلیل محتوا شده اند. به عبارت دیگر نمونه های مورد بررسی به صورت هدفمند و با توجه به انطباق با منطق تحلیلی پژوهش انتخاب شدند. ابزارهای اندازه گیری هم فرم فیش برداری از اطلاعات و در بخش تحلیل محتوا نیز سیاهه (چک لیست) محقق ساخته بوده شامل (متن، تصویر، سوال، تکلیف و کار عملی) با استفاده از شاخص های توصیفی بود که به منظور تدوین آن، تعداد قابل ملاحظه ای از منابع نظری و پژوهشی مرتبط با موضوع بیداری اسلامی بررسی و ابعاد و مولفه های مرتبط با آن استخراج شدند. به منظور روایی و پایایی^۱ ابزار پژوهش، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است.

تجزیه و تحلیل یافته ها

سوال ۱: ابعاد و مولفه های بیداری اسلامی کدامند؟ مهم ترین این مولفه های عبارت اند از: شهادت طلبی و میل به جهاد در راه خدا، باز تولید فرهنگ مقاومت و ایستادگی و ثبات قدم، عدالت گرایی، حق گوئی و حق گرایی، مقابله با رفتارهای خشونت طلبانه صهیونیسم، تاکید بر حقوق مسلم انقلابیون و مسئله بیداری اسلامی، انسجام و همبستگی اسلامی، احیا گرایی و خودباوری اسلامی و اعتماد به نفس به جوانان، صبر در برابر دشواری ها، اراده طلبی الهی و پوشالی بودن قدرت های استکباری و بارزه با مداخلات قدرت های بزرگ منطقه، آزادی خواهی و جلوگیری از پیامدهای نفوذ استعمارگران، معنویت گرایی و تقویت معرفت دینی، ظلم و استکبار ستیزی، امید به آینده جهان اسلام، کامیابی ملل منطقه در مقابله با حاکمان دیکتاتور وابسته به غرب، آگاهی از حکومت مردم سالاری دینی و برانگیختگی و خودآگاهی.

سوال ۲: چه مولفه هایی در محتوای کتب درسی بیشتر مورد توجه قرار گرفته اند؟ مطابق نتایج به دست آمده، مولفه های ظلم و استکبار ستیزی، آزادی خواهی و جلوگیری از پیامدهای نفوذ استعمار، انسجام، همگرایی و همبستگی اسلامی، معنویت گرایی و تقویت معرفت دینی، شهادت طلبی و میل به ایثار و جهاد در راه خدا، مقابله با رفتارهای خشونت طلبانه، باز تولید فرهنگ مقاومت و ایستادگی و ثبات قدم، تاکید بر حقوق مسلم انقلابیون و مسئله

بیداری اسلامی و عدالت‌گرایی، حق‌گویی و حق‌گرایی قرار داشتند. سایر مولفه‌ها در جدول شماره ۱/۱ آمده‌اند. همانگونه که در جدول نیز مشخص است در مقایسه فراوانی‌های مربوط به هر مولفه تفاوت مشاهده می‌شود. با توجه به این که فرض بر یکسان بودن اهمیت مولفه‌ها گرفته شد، آزمون آماری مجذور کای برای بررسی معنی دار بودن تفاوت‌های مشاهده شده اجرا گردید. باید تاکید نمود که عددی که به دست آمده مربوط به تعداد مواردی است که به آن مولفه در هر یک از کتب درسی اشاره شده است که ممکن است این اشاره شامل متن، تصاویر، نقشه‌ها، سوالات و یا تکالیف و فعالیت‌های عملی باشد. همچنین مشخص شد که پایه پنجم بیشترین توجه را به موضوع بیداری اسلامی داشت. میزان فراوانی به ترتیب در کتاب فارسی ۶۱ مورد، کتاب تعلیمات اجتماعی ۴۰ و کتاب هدیه‌های آسمان ۲۰۳ مورد بود و مولفه ظلم و استکبار ستیزی با ۵۱ مورد بیشترین توجه را داشت.

جدول ۱-۱. ابعاد و مولفه‌های بیداری اسلامی در کتب درسی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۹۹/۱۴۰۰

ردیف	پایه‌های تحصیلی دوره ابتدایی					مولفه‌های بیداری اسلامی	تعداد
	اول و دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم		
۱	۱	۳	۵	۷	۵	شهادت طلبی و میل به ایثار و جهاد در راه خدا	۲۱
۲	۰	۲	۴	۷	۴	باز تولید فرهنگ مقاومت، ایستادگی و ثبات قدم	۱۷
۳	۲	۵	۷	۸	۷	عدالت‌گرایی و تمایل به حق‌گویی و حق‌گرایی	۲۱
۴	۰	۳	۵	۷	۴	مقابله با رفتارهای خشونت طلبانه	۱۹
۵	۰	۳	۳	۵	۴	تاکید بر حقوق مسلم انقلابیون و مسئله بیداری اسلامی	۱۵
۶	۲	۳	۷	۱۱	۶	انسجام، همگرایی و همبستگی اسلامی	۲۹
۷	۰	۲	۲	۵	۴	احیاگرایی و خودباوری اسلامی و اعتماد به نفس به جوانان	۱۳
۸	۰	۲	۲	۴	۳	صبر در برابر دشواری‌ها و مصائب	۱۱

۹	۰	۱	۲	۴	۳	۱۰	اراده طلبی الهی و پوشالی بودن قدرت های استکباری و مبارزه با مداخلات قدرت های بزرگ در منطقه
۱۰	۳	۳	۹	۱۴	۹	۳۸	آزادی خواهی و جلوگیری از پیامدهای نفوذ استعمارگران
۱۱	۲	۳	۴	۸	۵	۲۲	معنویت گرایی و تقویت معرفت دینی
۱۲	۶	۹	۱۴	۱۴	۸	۵۱	ظلم و استکبار ستیزی
۱۳	۰	۲	۳	۵	۳	۱۳	امید به آینده جهان اسلام، موج بیداری اسلامی و کامیابی ملل منطقه در مقابله با حاکمان دیکتاتور وابسته به غرب
۱۴	۰	.	۳	۴	۲	۹	آگاهی از حکومت مردم سالاری دینی
۱۵	.	۳	۴	۵	۴	۱۶	برانگیختگی و خودآگاهی
	۱۶	۴۰	۷۴	۱۰۸	۷۱	۳۰۵	مجموع
Chi Square:30/44							

با توجه به این که مجذور کای (خی ۲)، در جدول از حد ۱ بزرگتر است، تفاوت های مشاهده شده در فراوانی ها معنادار است. بنابر نتایج به دست آمده، در کتب درسی بیشترین توجه به اهمیت و ضرورت مولفه ظلم و استکبار ستیزی با ۵۱ مورد (۱۶/۳) و پایه پنجم با ۱۰۸ مورد (۳۳/۶) بیشترین فراوانی را در مورد بیداری اسلامی داشتند.

نتیجه گیری و پیشنهادها

گاهی اوقات روزگار در گردش خود به نقطه ای می رسد که حق و باطل در هاله ای از ابهام فرورفته و راه از بیراه گم می شود و این مصداق در مورد مسئله بیداری اسلامی در کشورهای منطقه صادق است و در این مجال، تحلیل ابعاد، مضامین، محتوا و مولفه های موج بیداری اسلامی به قصد روشننگری و رفع ابهام و شناخت و نهادینه نمودن ارزش های بیداری اسلامی از اهمیت زیادی برخوردار است که هدف پژوهش حاضر هم در همین راستا با استفاده از تحلیل محتوا ابعاد و مولفه های بیداری اسلامی در کتب درسی دوره ابتدایی است. در بررسی نتایج حاصل از تحلیل محتوا نشان داد که توجه به مولفه های مرتبط با مسائل بیداری اسلامی در کتب درسی به صورت طبیعی و متوازن دنبال نشده است. در میان پایه های چهارم، پنجم

و ششم بیش از حد انتظار و در بقیه پایه‌های تحصیلی کمتر از حد انتظار به این موضوعات توجه شده است. ولی از نظر تحلیل موضوعی، موضوع اهمیت ظلم و استکبار ستیزی توجه زیادی شده و سایر مباحث در حد کمتر توجه شده است. همچنین در مطالعه ابعاد بیداری اسلامی، فرصت‌هایی خوبی در زمینه شناخت و آگاهی (حیطه شناختی) در مورد ظرفیت‌های بیداری اسلامی، خطرات حکومت‌های فاسد و دیکتاتوری وابسته به غرب و جنایات آنان در منطقه، در کتب درسی برای دانش‌آموزان حاصل شد و محتوا نسبتاً غنی بود. ولی چالش مهم این است که در کتب درسی، فقط تمرکز بر روی شناخت و آگاهی بصورت سطحی و فقط در حد حیطه دانش و معلومات بصورت محفوظات بود و سایر طبقات یادگیری حوزه شناختی، عاطفی و عملکردی در مورد بیداری اسلامی را پوشش وسیع نداده و مسائلی همچون: اقدام و عمل (علاقه به دوستان و متحدان انقلاب اسلامی ایران در منطقه و نقش ایران در الگوسازی در جریان بیداری اسلامی ملل منطقه و همچنین بیزاری از دشمنان اسلام اصیل و نفرت و دشمنی با مداخلات قدرت‌های بزرگ و زورگو در منطقه) در حد بسیار کمی پرداخته بودند. باید توجه داشت که نارسایی‌های موجود در توجه کامل و جامع و در عین حال مشخص و دقیق به ابعاد و مولفه‌های بیداری اسلامی در کتب درسی دوره ابتدایی، می‌تواند بخش‌های مختلف آموزش و پرورش در این دوره را تحت الشعاع خود قرار دهد و آثار نامطلوبی در فرایند پذیرش، نهادینه سازی و اشاعه مفاهیم ارزشی، انقلابی، اسلامی و سیاسی برای دانش‌آموزان در وهله اول و سپس برای معلمان به عنوان مدرسان محتوای کتب درسی و انتقال‌دهندگان این گونه مفاهیم ایجاد نماید. با توجه به اینکه در این پژوهش مشخص شد که کتب درسی فقط در حیطه شناخت و آگاهی از وضعیت محتوایی نسبتاً خوبی برخوردار بودند ولی در حیطه عاطفی و عملکردی در وضعیت سطحی نگری بوده و بطور عمیق از محتوایی غنی برخوردار نبودند که این امر می‌تواند موجب شود که دانش‌آموزان به عنوان نسل آینده آفرین جامعه، اطلاعات ناقص و اندکی در مورد خیزش ملل مسلمان در قالب موج بیداری اسلامی و عمل آن داشته باشند و احتمال به انحراف کشیدن این موج هم وجود دارد و این مسئله خود به نوعی آینده جهان اسلام و ملل منطقه و جامعه اسلامی و اهداف سیاسی و اعتقادی بیداری اسلامی و نظام جمهوری اسلامی ایران را با خطراتی مواجه سازد. نتایج پژوهش حاضر با تحقیقات میرشاه جعفری و همکاران (۱۳۸۷)، اخوان کاظمی و مشتاقی (۱۳۹۱)، نجفی و همکاران (۱۳۹۳)، پاک مهر و همکاران (۱۳۹۵)،

اوتربک (۲۰۰۵)، لاکرویکس (۲۰۱۱) و ساسنال (۲۰۱۴) مطابقت دارد.

اینک با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد؛

- با بررسی انجام شده، مشاهده گردید که کتب درسی از نظر توجه به مولفه های مرتبط با مسائل بیداری اسلامی، نسبتاً خوب توجه شده است ولی لازم است برنامه ریزان و مولفان کتب درسی با توجه به اقتضائات برنامه درسی در عصر جدید و اهمیت مولفه های مطرح شده و لزوم همخوانی بیشتر در کتب درسی پایه های مختلف تحصیلی، سعی کنند این مولفه ها را به صورت تلفیقی و متوازن در خلال محتوای کتب درسی ارائه دهند و بگنجانند.
- برای اینکه جریان تحقیقی- پژوهشی از یک روند منطقی و منسجم و میدانی گسترده پیروی کند، این پژوهش در مورد محتوای سایر کتب درسی و مقاطع تحصیلی دیگر نیز انجام پذیرد.
- برنامه ریزان درسی می‌توانند با استفاده از ابعاد و مولفه های بیداری اسلامی که در این پژوهش معرفی شده اند، به عنوان الگویی عملی جهت گزینش، طراحی و تدوین محتوای مناسب تر (برای پرورش همه جانبه تر هویت سیاسی و انقلابی دانش آموزان) استفاده نمایند.
- استفاده از روش های فعال یاددهی- یادگیری مناسب با آموزش بیداری اسلامی مانند: بحث گروهی، ایفای نقش، کاوش به شیوه محاکم قضایی، استفاده از یادیارها و تحلیل مسائل اجتماعی و سیاسی که بیشتر بر روی درونی سازی مباحث در دانش آموزان توجه دارند می‌تواند کمک شایانی در رفع کم توجهی کتب درسی نمایند.
- با توجه به کاستی های محتوایی موجود در کتب درسی، دست اندرکاران آموزش و پرورش می‌توانند با کمک آموزش های ضمن خدمت و کارگاه های آموزشی، توجیهی- تبلیغی اهمیت پرداختن به مفاهیم مرتبط با ابعاد و مولفه های بیداری اسلامی را برای مدیران و معلمان تشریح نمایند تا آنان در فرصت ها و مناسبت های گوناگون برای دانش آموزان تبیین نمایند تا این مباحث به برنامه درسی پنهان یا برنامه درسی مغفول تبدیل نشوند.
- طراحی بسته ها و نرم افزارهای مرتبط با آموزش مباحث بیداری اسلامی ویژه معلمان دانش آموزان، والدین و کارشناسان می‌تواند به عنوان مکمل محتوای کتب درسی مورد استفاده قرار گیرد.
- باید زمینه ای را جهت بازاندیشی و بازنگری محتوای کتاب های درسی و برنامه درسی مدارس نه فقط در دوره ابتدایی، بلکه در همه مقاطع تحصیلی فراهم ساخت، تا سیاست گذاران

آموزشی در وهله اول و برنامه ریزان درسی در وهله دوم به مولفه های کمتر توجه شده در مورد بیداری اسلامی در کتب درسی، عنایت بیشتری داشته باشند.

- استفاده از روش گنجانیدن محتوای کتب درسی به شیوه مارپیچی توسط مولفان کتب درسی پیشنهاد می شود. پیشنهاد می شود صاحب نظران و مولفان کتب درسی دوره ابتدایی سعی کنند محتوا و متون در مورد ابعاد و مولفه های مسئله بیداری اسلامی را به صورت مارپیچی که تاکید بر اصل تدریج، یعنی مفاهیم و عقاید بیداری اسلامی در طول برنامه درسی به تدریج و با تعیین توالی ابعاد و مولفه ها عرضه کنند و بدون اینکه تمامی زمینه های مورد یادگیری به طور کامل و منظم تکرار شوند. این شیوه می تواند قدرت یادگیری و مطالعات دانش آموزان را در مورد بیداری اسلامی عمیق تر و پایدارتر سازد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مطالعات
بیداری اسلامی

منابع

۱. ابوالفتحی، محمد، پیرمحمدی، سعید (۱۳۹۳)، تاثیر مولفه های قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران بر گسترش بیداری اسلامی خاورمیانه، مجله ی سیاست دفاعی، سال بیست و دوم، شماره ۸۶.
۲. اخوان کاظمی، بهرام، مشتاقی، الله کرم (۱۳۹۱)، بیداری اسلامی و علل آن با تاکید بر نظرات مقام معظم رهبری، فصلنامه مطالعات جهان اسلام، سال اول، شماره ۱.
۳. افتخاری، اصغر (۱۳۹۱)، بیداری اسلامی در نظر و عمل، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
۴. انصاری، محمد حسین، محمدی، مصطفی (۱۳۹۴)، مولفه های اساسی بیداری اسلامی در اندیشه های سیاسی مقام معظم رهبری، اولین کنفرانس بین المللی نقش مدیریت انقلاب اسلامی در هندسه قدرت نظام جهانی (مدیریت، سیاست، اقتصاد، فرهنگ، امنیت، حسابداری).
۵. پاک مهر، حمیده و همکاران (۱۳۹۵)، بررسی و تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی از حیث توجه به آموزه های انقلاب اسلامی ایران مبتنی بر نظرات شهید مطهری در کتاب پیرامون انقلاب اسلامی، دو فصلنامه علمی- پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، سال ششم، شماره ۱۴.
۶. حسینی، محمد تقی (۱۳۹۰)، بررسی نظریه بیداری اسلامی در مورد انقلاب های خاورمیانه، دو فصلنامه علمی- پژوهشی جستارهای سیاسی معاصر، دوره دوم، شماره ۲ (شماره پیاپی ۲).
۷. خامنه ای، آیت الله سید علی (رهبر معظم جمهوری اسلامی ایران)، (۱۳۹۱)، یازده گفتار پیرامون بیداری اسلامی، تهران، انتشارات موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
۸. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۲)، لغت نامه ی دهخدا (۱۶ جلدی)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۹. دیبایی صابر، محسن و همکاران (۱۳۸۹)، میزان درگیری برنامه درسی فارسی دوره ابتدایی (پایه سوم و چهارم) با مهارت های سواد خواندن بر اساس مطالعه بین المللی پرلز، فصلنامه نوآوری های آموزشی، سال نهم، شماره ۳۶.
۱۰. شفیعی، مصطفی (۱۳۹۱)، آسیب شناسی بیداری اسلامی از نگاه امام خمینی (ره)، تهران،

انتشارات نهضت نرم افزاری.

۱۱. شیرودی، مرتضی (۱۳۹۰)، بیداری اسلامی، چشم انداز آینده و هدایت آن، تهران، انتشارات مجمع تقریب مذاهب اسلامی.

۱۲. صیادی نژاد، روح‌الله و همکاران (۱۳۹۲)، بازخوانی اندیشه بیداری اسلامی امام خمینی (ره) در اشعار مصطفی جمال‌الدین، دو فصلنامه مطالعات بیداری اسلامی، سال دوم، شماره ۴.

۱۳. غفاری هاشجین، زاهد، علیزاده، قدوسی (۱۳۹۱)، مولفه‌های بیداری اسلامی در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)، دو فصلنامه مطالعات بیداری اسلامی، سال اول، شماره ۱.

۱۴. میرشاه جعفری، ابراهیم و همکاران (۱۳۸۷)، تحقق وحدت و انسجام اسلامی در پرتو برنامه‌های درسی مدارس، فصلنامه پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال هفتم، شماره ۱۵.

۱۵. نجفی، حسن و همکاران (۱۳۹۳)، تبیین ابعاد و مولفه‌های بیداری اسلامی و تحلیل جایگاه آن در کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران، دو فصلنامه مطالعات بیداری اسلامی، سال سوم، شماره ۶.

16. Cesari, J (2014), *The Awakening of Muslim Democracy: Religion, Modernity, and the State*, Cambridge University Press.
17. Ghazi Jarrar, A (2014), Political Concepts in Jordanian Schools Curricula the Scientific and Literary Streams (Grades 11 and 12 th), *Journal of Social and Behavioral Sciences*, No.116. PP: 307- 315.
18. Filin, N (2019), Concept of Islamic Awakening As Foreign Policy Doctrine of Iran, Conference: SCTCMG 2019- Social and Cultural Transformation in the Context of Modern Globalism.
19. Otterbeck, J (2005), What Is Reasonable to Demand? Islam in Swedish Textbooks, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(4), PP: 795-812.
20. Lacriox, S (2011), *Awakening Islam*, Harvard University Press.
21. Sasnal, P (2014), *Myths and Legends: Modern History and Nationalistic Propaganda in Egyptian Textbooks*, The Polish Institute of International Affairs.